

Marian Tadeusz Mencil

Ekspansja mongolska w Azji Wschodniej po śmierci Czyngis-chana: uwarunkowania i konsekwencje

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 13, 291-315

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Tadeusz Mencil*

Ekspansja mongolska w Azji Wschodniej po śmierci Czyngis-chana. Uwarunkowania i konsekwencje¹

Sytuacja polityczna w Mongolii po śmierci Czyngis-chana

Czyngis-chan (Temudżyn) za swojego życia (1155 lub 1162 – 1227)² zdołał z niewielkiego państwa mongolskiego, utworzonego z podbitych plemion mongolskich koczowniczych, stworzyć imperium niespotykanej wielkości. Tradycje mongolskie oraz wielki obszar tegoż imperium zmuszały do podziału dziedzictwa. W politycznym testamencie u schyłku swego życia Czyngis-chan wskazywał i pouczał: *Moje dzieci, (...), zbliżam się do końca mych poczynań. Przy pomocy Wiecznego Nieba podbiłem dla was cesarstwo tak rozległe, że by przebyć drogę od jego środka do krańców, potrzebny jest cały rok. Jeśli chcecie je zachować, trwajcie w jedności, wspólnie działajcie przeciwko waszym nieprzyjaciołom, zgodnie pomnażajcie majątek waszych wiernych. Jeden z was musi zasiąść na*

* Dr Marian Mencil, Uniwersytet Gdański, Gdańsk
e-mail: jm04@o2.pl

¹ Niniejsze studium jest trzecią częścią analizy autora na temat kształtowania się i oddziaływania mongolskiego imperium oraz przemian cywilizacyjnych zachodzących pod wpływem mongolskiej ekspansji: M. T. Mencil, *Nomadowie w przestrzeni mongolskiej*, „Cywilizacja i Polityka” 2015, nr 13, s. 174–192; M. T. Mencil, *Ogniwa umacniania imperium mongolskiego w XII i XIII wieku*, „Studia Orientalne” 2016, nr 1(9).

² W literaturze przedmiotu wskazuje się datę urodzin Temudżyna – 1155 lub 1162 r., w zależności od źródła – chińskiego lub muzułmańskiego, por. J. Man, *Czyngis-chan. Życie, śmierć i zmartwychwstanie*, przeł. K. P. Chojnaccy, A. Weseli-Ginter, Warszawa 2006, s. 57.

tronie. Ugedej będzie moim następcą. Uszanujcie ten wybór po mojej śmierci i niechaj Czagataj, który jest nieobecny, nie sieje niepokoju³.

Podziału imperium pomiędzy synów i braci Temudżyn dokonał jeszcze za życia⁴. Najstarszemu synowi Dżoczi przydzielił ułus najbardziej oddalony na zachód, który obejmował tereny od środkowego Obu i Irtysza do Uralu i północno-zachodnich wybrzeży Morza Kaspijskiego, w tym tereny położone nad dolnym biegiem Amu-darii i Syr-darii, czyli północny Chorezm. Ponieważ Dżoczi zmarł na początku 1227 r., jeszcze za życia Czyngis-chana, ułus ten przejął jego syn – Batu, który w kolejnych latach znacznie poszerzył obszar swojej domeny, po stepy wschodniej Europy, zwany później Złotą Ordą. Drugi syn – Czagataj – otrzymał we władanie stepy należące wcześniej do państwa Karakitanów. Obejmowały Siedmiorzeczce, Kaszgarję i Mawerannahr bez jego północnej części, która wchodziła w obszar ułusu Dżoczi. W domenie Czagataja znalazły się zatem obszary nad rzeką Ili, okolice Issyk-kułu, częściowo koczowiska nad rzekami Czu i Talas, Kaszgarja i Transoksania. W skład dzielnicy Czagataja nie weszły wielkie miasta, jak Bucharra i Samarkanda, którymi zarządzali komendanci wojskowi lub namiestnicy podlegający bezpośrednio wielkiemu chanowi. Trzeci syn Temudżyna – Ugedej objął ułus, w skład którego wchodziła zachodnia Mongolia, Dżungaria i część współczesnego wschodniego Kazachstanu, czyli ziemie położone na północny wschód od jeziora Bałchasz, nad rzekami Imil, Czarnym Irtyszem, Urungi. Były to mniej więcej obszary dawnego chanatu Najmanów. W granicach ułusu Ugedeja znalazła się stolica państwa mongolskiego – Karakorum. Jak nakazywała tradycja, najmłodszy syn Temudżyna – Tołuj otrzymał tereny Mongolii Środkowej, czyli nad północnym Kerulenem, Oronem i Tołą, które stanowiły rodzinne dziedzictwo Czyngis-chana. Zgodnie z jego wolą, Tołuj miał także pełnić funkcję regenta po śmierci Czyngisa do czasu formalnego powołania Ugedeja do godności wielkiego chana przez mongolski kurułtaj (zgromadzenie).

W 1229 r. kurułtaj wybrał na wielkiego chana Ugedeja, który rządził zaledwie 12 lat do 1241 r.⁵ Podczas zgromadzenia wyznaczono także nowy plan pod-

³ J. Mathex, *Wielkie cywilizacje. Rozkwit i upadek imperiów*, przeł. G. Majcher, M. Żurowska, Świat Książki, Warszawa 2008, s. 360.

⁴ S. Kałużyński, *Dawni Mongołowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983, s. 204; L. Bazyłow, *Historia Mongolii*, Narodowy Zakład im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1981, s. 91.

⁵ J. di Piano Carpini, *Historia Mongołów*, [w:] *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a Świat Mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpini do Mongołów*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1993, s. 138.

bojów, zgodnie z którym najbliższym celem miało być opanowanie pozostającej pod władzą Dżurdzeńów północnej części Chin⁶.

W charakterystyce Ugedeja znalazły się opinie o jego zaletach: był człowiekiem rozumnym, zrównoważonym, inteligentnym, skromnym, wielkodusznym i sprawiedliwym; wadą była skłonność do nadużywania alkoholu. Chociaż ustępował ojcu pod względem przenikliwości i energii oraz zdolności do wybitnych osiągnięć, zaś młodszemu bratu Tołujowi w zdolnościach wojskowo-strategicznych, to jednak sumiennie kontynuował politykę imperialną, której kierunki wskazał Temudżyn. Od połowy lat 30. XIII w., po zakończeniu podboju dżurdzeńskiego państwa Kin i opanowaniu całej północnej części Chin do rzeki Huanghe, Ugedej przekraczał wszelkie normy spożycia alkoholu (wina, które zastąpiło tradycyjny mongolski *air ag* produkowany z kobyłego mleka). By kontrolować i ograniczyć ilość, jaką codziennie się raczył, powołano specjalnego urzędnika, który liczył i wydzielał ustalony limit dzienny trunków⁷.

Państwo utworzone przez Czyngis-chana zorganizowane było w sposób wojskowy. Podstawą systemu administracyjnego była struktura hierarchiczna, niżsi oficerowie podlegali wyższym, ci zaś grupie wielkich wodzów, a na końcu członkom rodziny chana i samemu wielkiemu chanowi. Administracji cywilnej, poza sprawami sądownictwa, Temudżyn poświęcał znacznie mniej uwagi. Jego następcą w czasie swoich rządów zajął się sprawami państwa, uporządkował wiele spraw wewnętrznych, wprowadził w życie istotne zarządzenia i wykazywał troskę o poddanych. Rozbudował stolicę Karakorum (Turcy, którzy wcześniej władali doliną rzeki Orchon, gdzie Czyngis-chan w 1120 r. wyznaczył miejsce nowej stolicy, nazywali je Czarnym Kamieniem⁸) i podniósł jej prestiż – miasto za jego życia stało się ważnym, rozległym ośrodkiem handlowo-rzemieślniczym. Karakorum pełniło rolę stolicy mongolskiego imperium w latach 1230 – 1260. Ugedej doprowadził do znacznego jego rozwoju urbanistycznego. Wilhelm Rubruk, który osobiście widział miasto, pisał: *Są tam dwie dzielnice: jedna Saracenów, w której mieści się bazar i zbiera się tam wielu kupców (...); druga dzielnica – Kitajów (Chińczyków), z których wszyscy są rzemieślnikami. Na zewnątrz tych dzielnic znajdują się duże pałace (...). Tam znajduje się dwanaście kaplic rozmaitych ludów, dwa meczety (...) i jeden kościół chrześcijański na skraju miasta*⁹.

⁶ *Historia powszechna*, t. III, oprac. zbior., Książka i Wiedza, Warszawa 1966, s. 594–595.

⁷ J. Man, *Kubilaj-chan. Władca największego imperium w dziejach*, przeł. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Wydawnictwo Amber, Warszawa 2006, s. 30.

⁸ *Ibidem*, s. 26.

⁹ S. Kałużyński, *op. cit.*, s. 223.

Pałac wielkiego chana wyposażony był w ciekawe pod względem technicznym urządzenie dystrybuujące różne napoje (kobyłe mleko, wino, napój z miodu, wino ryżowe), którego konstrukcję przypisuje się Wilhelmowi z Paryża¹⁰. Zbudowane było ono z sieci rur imitujących srebrne drzewo, wyposażonych w spusty umożliwiające dozowanie – bez udziału zbędnej do ich transportu służby pałacowej – napojów do bieżącej konsumpcji. Wilhelm Rubruk pisał o pałacu chana, że (...) *przypomina on kościół, ma w środku nawę, a jego dwie boczne nawy są oddzielone dwoma rzędami kolumn. W pałacu jest troje drzwi zwróconych na południe. Przed środkowymi drzwiami stoi drzewo* [opisane wyżej – przyp. M.T.M.], *a sam chan siedzi na podwyższonym miejscu z północnej strony tak, że wszyscy mogą go widzieć (...)* Chan siedzi na górze, niby jakiś bóg. Teren wokół pałacu był latem nawadniany za pomocą licznych kanałów¹¹. Pałac wielkiego chana został zbudowany na podstawie prostokąta o wymiarach 55 x 45 m, a jego konstrukcja wykonana była z granitu, drewna i gliny¹².

Muzułmański autor Raszyd ad-Din wskazywał, że Karakorum to (...) *wspaniałe miasto, garnizon większej części cesarskich oddziałów i ośrodek produkcji delikatnych, kosztownych tkanin oraz artykułów luksusowych. Produkcja ta prawie całkowicie pokrywa potrzeby dworu; miasto uważane jest za cesarską manufakturę i ma wśród swojej ludności doskonałych mistrzów i rzemieślników*¹³. Karakorum składało się z kilku zróżnicowanych dzielnic: pałacowej, handlowej i rzemieślniczej. W pierwszej mieszkali mongolscy dostojnicy, w drugiej kupcy, głównie muzułmanie, zaś w trzeciej – chińscy rzemieślnicy¹⁴.

Ugedej-chan podjął także skuteczne działania zmierzające do utworzenia sprawnego aparatu administracyjnego, sądowiczego i systemu podatkowego. Czyngis-chan założył jedynie podwaliny kancelarii państwowej i administracji cywilnej. Doradcą ds. biurokracji wielkiego chana został Ujgur Tatatunga, dawny sekretarz i strażnik pieczęci w państwie Najmanów. Sprowadził on na dwór ludzi biegłych w piśmie i prowadził nauczanie pisania wśród ludzi z otoczenia Czyngis-chana. Uporządkował także państwowy system sądownictwa i prawodawstwa, powołując centralny organ sądowiczy, którym zarządzał Szygi Kutuku. Kierując działalnością najwyższej władzy sądowiczej, Szygi Kutuku doprowadził do spisania zbioru praw mongolskich – *Wielkiej Jasy*. Jak podaje Raszyd ad-Din, Szigi Kutuku (...) *rozstrzygał spory sprawiedliwie i wiele*

¹⁰ Ibidem, s. 224.

¹¹ Wilhelm z Rubruk, *Opis podróży*, przeł. M. Olszewski, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007, s. 155–160.

¹² L. Bazyłow, op. cit., s. 107.

¹³ S. Kałużyński, op. cit., s. 224–225.

¹⁴ L. Bazyłow, op. cit., s. 106.

okazał pomocy oraz łaskowości przestępcom. (...) Niejednokrotnie powtarzał: Nie trzeba, żeby przyznawali się ze strachu i przerażenia (...); podstawą wyroków sądowych stały się wprowadzone powszechnie zasady postępowania i metod rozstrzygnięcia spraw. Ugedej-chan w czasie swojego panowania rozszerzył spisane ustawodawstwo, wydając zarządzenia regulujące organizację i funkcjonalną działalność służby pocztowo-kurierskiej oraz sprawy podatkowe. Mongolski system prawny ustanowił także instytucję amnestii, którą ogłaszano przeważnie po wyborze kolejnego chana lub przy innych okazjach o doniosłym charakterze. Po objęciu władzy Ugedej zarządził: *Darowujemy wszystkie winy i przestępstwa, ktokolwiek by je popełnił do dnia naszego wstąpienia na tron*¹⁵.

Zarówno za panowania Czyngis-chana, jak i Ugedeja powszechna była daleko idąca tolerancja Mongołów dla wszystkich religii, dzięki czemu działalność handlową prowadzili w państwie przedstawiciele wielu nacji: Chińczycy, mieszkańcy Tybetu, Persowie i przedstawiciele innych mahometańskich społeczności Azji, a także chrześcijanie, buddyści i poganie. Sytuacja uległa zmianie dopiero po przyjęciu przez Mongołów islamu jako religii państwowej. Otwartość Mongołów na odmienności religijne wynikała głównie z tego, że sami nie byli wyznawcami żadnej religii monoteistycznej, a także z polityki religijnego otwarcia prowadzonej przez mongolskich chanów¹⁶.

Administrację cywilną państwa mongolskiego Ugedej-chan powierzył buddyście Jelú Czu-tsajowi (1189 – 1243), pochodzącemu z arystokracji Kitanów, do służby przyjętemu jeszcze przez Czyngis-chana, na którego dworze pełnił początkowo obowiązki astrologa, następnie sekretarza i doradcy¹⁷. Jego dziełem było zorganizowanie systemu finansowego państwa, w tym podatków. Zakładał on także szkoły kształcące przyszłych pracowników administracji, której trzon stanowili głównie Chińczycy dysponujący znacznym doświadczeniem wynikającym z wyższości organizacyjno-politycznej struktury Chin. Głównym zadaniem Jelú Czu-tsaja było przeprowadzenie procesu konsolidacji wewnętrznej państwa mongolskiego, co nie było zadaniem łatwym, głównie ze względu na intensywnie prowadzone kampanie poszerzające kontrolowane przez Mongołów obszary oraz różnorodność kultur występujących na podbitych obszarach mongolskiego imperium. Jego główna działalność zorientowana była na utworzenie z Mongolii bogatego państwa cywilnego o zinstytucjonalizowanym systemie zarządzania i uporządkowanej biurokracji jako głównym narzędziu po-

¹⁵ R. Findlay, M. Lundhal, *The First Globalization Episode: The Creation of the Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan*, http://www.netlinguae.com.br/adm/arquivos/mongol_empire.pdf (dostęp: 20.06.2016).

¹⁶ L. Bazyłow, op. cit., s. 107.

¹⁷ S. Kałużyński, op. cit., s. 218.

rządu publicznego. Na podbitych terenach zachodnich reformę administracyjną i finansową Ugedej powierzył Ujgurowi, nestorianinowi Czinkajowi¹⁸.

Reformy Jelú Czu-tsaja spotkały się z oporem niezadowolonych grup dowódców wojskowych oraz kupców objętych systemem podatkowym. Od razu po śmierci Ugedeja (1241) został on usunięty z zajmowanego stanowiska i wkrótce zmarł (1243)¹⁹.

Ugedej i kolejni chanowie przyczynili się do rozbudowy systemu stacji kurierskich, który w XIII w. obejmował obszar od Mandżurii po Kambodzę i od Korei po wschodnią Europę. Tylko w Chinach działało 10 zarządów pocztowych, a system tworzyło 1500 stacji, 40 tys. koni, 8250 wołów zaprzęgowych, 5600 osłów, 3500 wozów, 6100 łodzi. Mongołowie nazywali system stacji pocztowych *dżam* (droga), a ich obsługę *dżamczy*. Na wschodzie zapożyczyli to słowo Chińczycy – *cz'am*, zaś na zachodzie przyjęło się w Europie, za pośrednictwem Rosjan, jako *jam*, *jamszczik*²⁰. Dla zapewnienia dostaw żywności z Chin do Karakorum utworzono łańcuch 37 specjalnych stacji wymiany zwierząt pociągowych, zaś każdy odcinek między stacjami ochraniał *mingan* (pułk liczący 1000 ludzi) żołnierzy. Zgodnie z rozkazem chana tę drogę miało przebywać dziennie 500 wozów z żywnością i napojami. Wozy do ich transportu były tak duże, że każdy ciągnąć musiało osiem wołów. Towary gromadzono w magazynach będących centrami ich dalszej dystrybucji²¹.

Przejmując imperium po Czyngis-chanie, Ugedej kontynuował jego politykę podatkową sprowadzającą się głównie do ściągania podatku pogłównego, ziemskiego oraz handlowego. Przy tym uznał, że podatkami nie należy nadmiernie obciążać poddanych, zwłaszcza Mongołów; opowiedział się za ograniczeniem nadmiernych danin²². W konsekwencji funkcjonujący system podatkowy nie przynosił planowanych dochodów. Ugedej-chan zarządził jego zmianę. Podstawowym elementem pozostało pogłówne i podatek gruntowy. Opodatkowano niewolników – opłatę wnosili właściciele w formie podatku majątkowego. Z podatku pogłównego zwolnieni byli starcy i dzieci. Mnisi zwolnieni byli z podatków, chyba że zajmowali się uprawą ziemi. Nie płacili ich rzemieślnicy, jednak zobowiązani byli oni dostarczać swoje wyroby na potrzeby dworu i możnowładztwa. Do ich płacenia zobowiązani byli urzędnicy; w praktyce sprowadzało się to wyłącznie do płacenia pogłównego od niewolników.

¹⁸ R. Findlay, M. Lundhal, op. cit.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ S. Kałużyński, op. cit., s. 251–252.

²¹ Ibidem, s. 225.

²² *Tajna historia Mongołów. Anonimowa kronika mongolska z XIII w.*, przeł. S. Kałużyński, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970, s. 185.

W 1236 r. na chłopów nałożony został, poza podatkiem gruntowym, obowiązek dostarczania skarbowi państwa przędzy jedwabnej. Ponadto ludność północnych Chin zobowiązana była do ponoszenia ciężaru utrzymania stacji kurierskich założonych jeszcze w 1229 r. System i normy podatkowe wprowadzone przez Ugedeję obowiązywały także za panowania kolejnych chanów, do czasu wstąpienia na tron Kubilaja²³.

Współcześni Ugedejowi obserwatorzy wskazywali, iż przestrzeganie ustalonych reguł i norm prawa było nagminnie łamane. Bogacili się urzędnicy podatkowi i poborcy, którzy często kupowali podatek od chana. Także ludność unikała płacenia nadmiernych podatków; często porzucała uprawianą ziemię, okolicznie wyludniały się, a ziemia leżała odłogiem²⁴.

W grudniu 1241 r. Ugedej-chan wziął udział w dorocznym zimowym polowaniu, wielkim wydarzeniu dla całego dworu, po zakończeniu którego trwało całonocne pijaństwo. Ugedej zmarł o świcie 11 XII, w wieku 55 lat. W oczach Mongołów była to haniebna śmierć i prawdopodobnie z tego powodu Ugedej nie został pochowany obok ojca na mongolskiej świętej górze Burkan Kałdun w północnej części Mongolii; miejsce na grób wyznaczono na terenie jego posiadłości w Dżungarii, na dalekim zachodzie współczesnej Mongolii²⁵.

Rozprzestrzenianie imperium mongolskiego w kierunku wschodnim i południowym

Podbój Chin

Jeszcze za życia Czyngis-chana, w latach 1211 – 1215 Mongołowie prowadzili kampanię w północnych Chinach przeciwko państwu Kin Dżurdzenów, która zakończyła się upadkiem Pekinu. Czyngis-chan, zakładając, że państwo Kin zostało pokonane, sam z głównymi siłami wyruszył na podbój mahometańskiego państwa Chorezm w Azji Środkowej²⁶. Prowadzenie dalszych operacji wojskowych przeciwko cesarstwu Kin powierzył generałowi Mukalemu, który zmarł w 1223 r., nie dokończywszy powierzonego zadania²⁷.

Kurułtaj, który zatwierdził Ugedeję na mongolskiego chana, podjął decyzję o kontynuowaniu operacji przeciwko Dżurdzenom. W 1231 r. Ugedej zorganizował

²³ S. Kałużyński, op. cit., s. 246–248.

²⁴ Ibidem, s. 249.

²⁵ J. Man, op. cit., s. 31.

²⁶ W. Rodziński, *Historia Chin*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 235.

²⁷ *The Mongol Empire*, http://www.allempires.com/article/?q=The_Mongol_Empire (dostęp: 9.06.2016).

zował wyprawę w sile dwóch armii. Jedną dowodził sam chan, zaś drugą jego młodszy brat Tołuj. Działaniami w terenie dowodził jeden z największych mongolskich dowódców – generał Súbetej. Pierwsza armia wtargnęła na tereny państwa Kin z północy, od prowincji Szansi, zaś druga z południa, od strony Syczuanu. Po złamaniu oporu obie armie ruszyły w kierunku stolicy państwa Kin – Kaifengu. Latem 1232 r. Mongołowie rozpoczęli oblężenie miasta²⁸.

Ostatecznie stolica Kinów została zmuszona do kapitulacji, a cesarz Qizong zbiegł do miasta Ts'aiczou (Runan, prowincja Henan). Kaifeng, w którym schroniło się około 1 mln ludzi z całej niemal prowincji, stawiało opór oblegającym oddziałom; zgodnie z mongolskim prawem wojny, wszyscy znajdujący się w nim ludzie mieli stracić życie. Prowadzący oblężenie Súbetej oczekiwał decyzji o zagładzie miasta i rzezi jego mieszkańców. Przed masakrą uchronił ich Jelú Czu-tsaj – doradca Ugedeja, który sprytnie przekazał chanowi, że w mieście schronili się uzdolnieni rzemieślnicy i fachowcy z Chin północnych, którzy mogliby pracować dla mongolskiego władcy. Odwołanie się do chciwości Mongołów przyniosło efekt, chan odstąpił od planu likwidacji ludności w Kaifengu²⁹.

W walce z Kinami Mongołów wsparli południowi Songowie (za obietnicę zwrotu zagrabionych wcześniej przez Dżurdzeńów terenów prowincji Henan z Kaifengem). Chińczycy wspólnie z Mongołami oblegali Ts'aiczou, a w 1234 r. armia Songów zdobyła miasto, do którego wkroczyły oddziały mongolskie. Cesarz Quizong popełnił samobójstwo, a państwo Kin ostatecznie upadło³⁰. Ci z Dżurdzeńów, którym udało się zbiec przed Mongołami, udali się na północ, a ich potomni zasymilowali się z lokalną ludnością, dając początek późniejszym pogromcom Chin i Mongolii – Mandżurom. Po zdobyciu Ts'aiczou wojska Songów, zgodnie z umową, udały się do trzech stolic Henanu (wschodniej – Kaifengu; zachodniej – Luoyangu; południowej – Ingt'ien czyli Szngcziu). Mongołowie nie zamierzali jednak wywiązać się z umowy i otworzyli tamy na Huang He, topiąc armię Songów³¹. Od tej pory między oboma państwami nastąpił czas trwającej ponad 40 lat wojny. Do końca życia Ugedej-chana (1241) Mongołowie prowadzili ograniczone kampanie wojenne w Azji Wschodniej; podejmowali działania przeciwko Korei.

²⁸ *Historia powszechna...*, op. cit., s. 595.

²⁹ C. P. Fitzgerald, *Chiny. Zarys historii kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1974, s. 415.

³⁰ Szang Júe, *Dzieje Chin. Zarys*, przeł. Witold Rodziński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1960, s. 363–364.

³¹ *Ibidem*, s. 364.

Po śmierci Ugedej-chana władzę w imperium przejęła wdowa po nim Tóreng-e-katun – Najmanka (branka po klęsce Merkitów). Była ona wyznania chrześcijańskiego, które przyjęła prawdopodobnie pod wpływem działalności nestorian w państwie merkickim. Na charakter sprawowanych przez nią rządów silny wpływ miała Fatima, niegdyś branka uprowadzona z Chorezmu, zaś w sprawach wewnętrznych i finansów państwa doradzał regentce Abd al-Rahman, którego działalność doprowadziła do chaosu i rozluźnienia reżimu finansów w państwie mongolskim³². W wyniku knowań Fatimy w niełaskę regentki popadł Jelú Czu-tsaj; wprowadzony przez niego system podatkowy zastąpiony został tradycyjnym muzułmańskim. Ujawniły się korupcja i przekupstwo, zapanował chaos, z którym regentka nie zamierzała walczyć. Głównym jej celem było osadzenie na tronie własnego potomka – Gujuka (w tym czasie zmarł kolejny potomek Czyngis-chana – Czagataj (1241 lub 1242)³³. Tołuj zmarł znacznie wcześniej w niewyjaśnionych okolicznościach (1232?)³⁴. Przy życiu nie pozostał żaden z synów Temudżyna, walka o władzę toczyła się między jego wnukami; włączył się do niej Temuga, jego brat. Pretendenci czyli swoich zwolenników w dwóch obozach: jeden stanowili przedstawiciele rodu Ugedeja i Czagataja, zaś w drugim zjednoczyli się przedstawiciele rodów Dżocziego i Tuli. Temuga popierali najstarsi dostojnicy³⁵.

Kurułtaj zebrał się w 1246 r. niedaleko Karakorum, u źródeł Orchonu. Uczestniczyli w nim wszyscy wielcy książęta krwi (oprócz Batu – chana Złotej Ordy), wyżsi dowódcy, namiestnicy i władcy wasalni. Zwycięstwo odniosła Tóreng-e i wybór Gujuka stał się faktem, chociaż Ugedej jeszcze za swojego życia go wydziedziczył, a na swego następcę wyznaczył wnuka Sziremura³⁶. Nowo wybrany chan i jego matka zmusili zgromadzonych do złożenia przysięgi, iż tron pozostanie w rodzinie Ugedeja, następnie Gujuk wydał dekret skazujący na śmierć Temugę, który ośmielił zgłaszać pretensje do tronu³⁷.

W zjeździe nie uczestniczył Batu, syn Dżocziego. Do Karakorum podążał na czele 100 tys. armii, prawdopodobnie z zamiarem obalenia Gujuka. Gujuk-chan zebrał swoje oddziały i wyruszył naprzeciw siłom kuzyna. Przemieszczanie olbrzymich armii wymagało czasu. Naprzeciw siebie stanęły dopiero w kwietniu 1248 r. nad jeziorem Bałchasz. Do bitwy jednak nie doszło: uciążliwa i dłu-

³² S. Kałużyński, op. cit., s. 44–45.

³³ Mirza Muhammad Haidar Dughlát, *A History of the Moghuls of Central Asia: The Tarikh-iRashidi*, Cosimo Classic, New York 2008, s. 32.

³⁴ S. Kałużyński, op. cit. (załącznik: *Genealogia Czyngisydów* – tabela).

³⁵ L. Bazyłow, op. cit., s. 109.

³⁶ S. Kałużyński, op. cit., s. 31.

³⁷ Mirza Muhammad Haidar Dughlát, op. cit., s. 33.

ga podróż wycieńczyła chana, który był słabego zdrowia (źródła sugerują, że mógł on zostać otruty) – zmarł, nie zdążywszy wydać rozkazu do walki³⁸.

Zarządzając ogromnym ułusem – Złotą Ordą przynoszącą olbrzymie profity, ale też wymagającą ciągłych działań na południu Rusi i wschodzie Europy, Batu nie był zainteresowany wyniesieniem siebie na tron chana. Spłacając dług wobec Sorkaktani (matka Mǒngkego, żona Tołuja), która ostrzegła go przed Gujuk-chanem, wytypował na chana Mǒngkego i zarządził zwołanie kolejnego kurultaju. Wybór Mǒngkego na chana został dokonany podczas zgromadzenia w 1251 r.³⁹

Podobnie do Gujuka Mǒngke-chan rozpoczął swoje rządy od zemsty na konkurentach. Jedną z pierwszych jego decyzji był dekret skazujący na śmierć wiele osób odpowiedzialnych za rozregulowanie systemu wewnętrznego państwa. Wśród skazanych znalazły się m.in. Tǒrenge-katun i Fatima⁴⁰. Mǒngkechan okazał się kolejnym wybitnym przywódcą mongolskiego państwa. Był dobrym administratorem, inteligentnym politykiem i zdolnym wodzem. Stronił od zbytku i rozpasania, całą swoją energię skierował na przywrócenie wewnętrznej konsolidacji. Akceptował różnorodność religijną i przychylnie odnosił się do chrześcijan, buddystów, taoistów, muzułmanów. Pod wieloma względami Mǒngke w swojej działalności wzorował się na zaleceniach i zasadach wielkiego dziadka Czyngis-chana. Wierny pasterskim tradycjom rozumiał także potrzeby wynikające ze specyficznej formy egzystencji poddanych na obszarze wielkiego imperium. Uporządkował wiele spraw administracyjnych, całą energię skierował na przywrócenie państwu jego wewnętrznej integracji. W stosunku do książąt udzielnych prowadził politykę swoich przodków: Czyngis-chana i Ugedeja. Jedynie wobec Batu, chana Złotej Ordy, któremu zawdzięczał tron, przejawiał całkowity liberalizm, zaś stosunki Mǒngke-chana z dzielnicą Dżo-czkiego układały się na zasadzie sojuszu między suwerennymi państwami⁴¹.

Mǒngke podjął dzieło powiększania obszarów państwa mongolskiego. Jeszcze w 1251 r. powierzył Kubilajowi, swojemu bratu, prowadzenie dalszych działań w Azji Wschodniej, głównie przeciwko państwu Południowych Songów, a w 1253 r., zgodnie z decyzją kurultaju, wyznaczył drugiemu bratu – Hulagu zadanie podbicia kalifatu bagdadzkiego i całej Mezopotamii, które zakończyło się utworzeniem ogromnego państwa Hulagidów (Ilchanów). Mongołowie

³⁸ Ibidem, s. 34.

³⁹ S. Kałużyński, op. cit., s. 47–48. Barwny opis dojścia Mǒngkego do władzy przedstawiono w: J. Man, op. cit., s. 30–37.

⁴⁰ Baabar, *Dzieje Mongolii*, przeł. S. Godziński, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006, s. 65.

⁴¹ Ibidem.

wtargnęli do Iranu i dalej do Mezopotamii. W 1258 r. zdobyli Bagdad, kładąc kres kalifatu Abbasydów⁴².

Koncentracja wojsk mongolskich miała miejsce na półpustyni Ordos, w wielkiej północnej pętli Huang He i zakończyła się jesienią 1252 r.⁴³ Następnie armie dowodzone przez Kubilaja i Uriangkadaja (syna generała Súbeeteja) wyruszyły na podbój Tybetu, na terenie którego funkcjonowało niewielkie państwo Dali; zdobyły je na przełomie 1252 i 1253 r. W podbitym państwie Kubilaj nie przeprowadził wyniszczającej rzezi. Pozostawił na tronie władcę państwa Dali i ustanowił namiestnika nadzorującego działalność króla⁴⁴. Świadczyło to o dużej dojrzałości Kubilaja i poziomie „ucywilizowania” wynikającego z wieloletnich już kontaktów z chińską kulturą i normami chińskiego państwa.

W dalszą wyprawę na południe i południowy wschód wyruszył generał Uriangkadaj, którego celem było zdobycie terenów państwa Cziao czy na północy Wietnamu. Osiągnął go dopiero w 1257 r.⁴⁵ po latach ciężkich walk i przebyciu odległości niemal 1000 km. Państwo Songów zostało otoczone z trzech stron.

W tym samym roku Mǒngke wydał rozkaz ataku trzech armii na państwo Południowych Songów. Pierwsza armia, dowodzona przez Kubilaja, przekroczyła Yangze i oblegała miasto Oczu (Wuczang), druga, pod dowództwem Uriangkadaja, po zajęciu państwa Ciao czy skierowała się ku północy, z Kuangsi wtargnęła do Hunani i otoczyła miasto T'anczou (Czangsza) z zamiarem połączenia z wojskami Kubilaja. Trzecia armia, którą dowodził osobiście Mǒngkechan, wkroczyła do Syczuanu. W 1259 r. Mǒngke oblegał miasto Hoczou w prowincji Syczuan. Obleżenie trwało pięć miesięcy; w tym okresie Mǒngke zmarł w wyniku odniesionych ran lub zatrucia (może jednego i drugiego)⁴⁶.

Kubilaj otrzymał wiadomość o śmierci chana, gdy wraz ze swoją armią znajdował się nad środkowym brzegiem Yangze, w prowincji Hupej. Nie zamierzał rezygnować z dalszej kampanii – zdając sobie sprawę, że wycofanie może wiązać się z utratą zajętych już terytoriów – i pozwolić przeciwnikowi na odbudowę (choćby częściową) potencjału militarnego. Jego plany uległy zmianie po otrzymaniu kolejnej wiadomości o przygotowywaniu się do przejęcia władzy po Mǒngke-chanie młodszego brata – Aryka Bóge, który pod nieobecność chana w Karakorum odpowiadał za bezpieczeństwo centralnego ułusu. Kubilaj zawarł

⁴² *Historia powszechna...*, op. cit., s. 596.

⁴³ J. Man, op. cit., s. 70.

⁴⁴ P. D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press Inc., Lanham, Maryland and Oxford 2003, s. 49–51.

⁴⁵ Szang Jüe, op. cit., s. 364.

⁴⁶ W. Rodziński, op. cit., s. 239; L. Bazyłow, op. cit., s. 124.

więc korzystny pokój z Songami i wyruszył na północ do miejsca, w którym od lat stacjonował i z którego rządził przydzielonym mu terytorium Chin północnych, zwanym Xanadu lub Szang-tu⁴⁷.

Mniej więcej w tym samym czasie, w 1260 r. Aryk Bōge i Kubilaj zwołali dwa oddzielne zgromadzenia swoich zwolenników i obaj niezależnie zostali wybrani chanami Mongolii. W Karakorum poparcia Arykowi udzielił brat Batu, Berke – następca władcy Złotej Ordy, księżęta onguccy wyznający nestorianizm (współwyznawcy religii Aryka). Poparli go także wnuk Ugedeja – Kajdu oraz wnuk Czagataja – Ałgu. Kubilaja poparł Hulagu. Kubilaj ruszył na Mongolię i zwyciężył w walce z Arykiem; ten zbiegł na dawne ziemie kirgiskie w dorzeczu górnego Jeniseju. W 1262 r. Ałgu przeszedł na stronę Kubilaja i podjął walkę z Arykiem. Po dwóch latach walk o sukcesję, w 1264 r. armia Kubilaja ostatecznie rozprawiła się z siłami zjednoczonymi przy Aryku, zmuszając go do złożenia bezwarunkowej kapitulacji. Kubilaj oszczędził zwyciężonego, skazując go na więzienie; ten wkrótce zmarł w niewoli⁴⁸.

Niepodzielnym władcą Mongolii został Kubilaj. Jednak jego władza została znacznie ograniczona; niezależność od wielkiego chana i pełną samodzielność władzy ogłosił władca ułusu perskiego położonego w zachodniej części Azji Środkowej – Hulagu. Podobnie postąpił chan Złotej Ordy – Berke. Czynniki dezintegracyjne, które ujawniły się po śmierci Ugedeja teraz doprowadziły do postępującego procesu rozmontowywania imperium. Zadowolając się posiadaniem władzy w Mongolii i Chinach oraz mając zobowiązania wynikające z poparcia udzielonego mu przez Hulagu, Kubilaj nie podjął działań zmierzających do odtworzenia centralnego ośrodka władzy z centrum w Karakorum. Niezależność Złotej Ordy wynikała głównie ze znacznej odległości od terenów Mongolii właściwej. Na mongolskich chanów, którzy zmienili tryb życia z koczowniczego na osiadły zaczęły oddziaływać czynniki kulturowe; na przełomie XIII i XIV w. chanowie trzech zachodnich ułusów przyjęli islam, zaś sam Kubilaj stał się buddystą, a buddyzm stał się wkrótce główną religią w Mongolii i Chinach.

W XIV w. większość Mongołów, którzy przesiedlili się do zachodnich ułusów, zmieszała się z przodkami Uzbeków, Kipczakami, Oguzami i Azerbejdżanami, przejmując stopniowo ich zwyczaje, a przede wszystkim język należący do grupy tureckiej. Język mongolski przetrwał częściowo do XVII w. w Kajtagu na zachodnim wybrzeżu Morza Kaspijskiego, a w Azerbejdżanie do XIX w. Termin „Tatarzy”, który początkowo Europejczycy odnosili do Mongołów,

⁴⁷ S. Kałużyński, op. cit., s. 51. Szerzej na temat letniego pałacu Kubilaja Szang-du w: Marco Polo, *Opisanie świata*, Wydawnictwo WAB, Warszawa 2010; L. Bergereen, *Marco Polo. Od Weneji do Xanadu*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2008.

⁴⁸ L. Bazyłow, op. cit., s. 125–126.

zaczął oznaczać koczowników Złotej Ordy posługujących się językami tureckimi. Historia ułusów Hulagidów, Dżuczydów i Czagatajów przestała być historią państwa mongolskiego i połączyła się z historią narodów i państw tureckich oraz z europejską⁴⁹.

Jeszcze przed zakończeniem wojny domowej, w 1264 r. Kubilaj-chan przeniósł swoją rezydencję do Jenczingu (Pekinu, mong. Chan Bałyk – Miasto Chana), które w krótkim czasie zostało rozbudowane na wielką skalę; Karakorum przestało być stolicą. Chiny stawały się centralnym ośrodkiem całego państwa, a Kubilaj rozpoczął działania zmierzające do całkowitego podboju Chin i rozbięcia państwa Songów, co nastąpiło w 1278 r. W 1271 r. Kubilaj ogłosił się cesarzem dynastii Yuan (w języku chińskim – prapoczątek), czym dał wyraz swoim zamiarom rozciągnięcia władzy na całe Chiny⁵⁰.

Kampanię, która miała doprowadzić do ostatecznego zakończenia panowania w Chinach dynastii Song, Kubilaj rozpoczął w 1268 r., jednak impet natarcia osłabiła znacznie bohaterska, trwająca pięć lat (1268 – 1273) obrona bliźniaczych miast: Szangjangu i Tancz'engu, położonych po obu stronach rzeki Han. Miasta te stanowiły kluczowy punkt strategiczny, którego zdobycie otwierało drogę do całego obszaru zachodniej części doliny Yangze⁵¹.

Szangjang padł, a głównodowodzący siłami mongolskimi generał Bajan skierował armię na wschód wzdłuż obu brzegów Yangze. Na zajmowanych terenach generał Bajan nie oszczędzał nie tylko broniących się, ale także miejscowej ludności, którą na jego rozkaz bezlitośnie mordowano. Po zdobyciu miasta Cz'angczou w prowincji Kiangsu, w 1275 r. Mongołowie wymordowali ponad milion obrońców i mieszkańców⁵².

W 1276 r. Mongołowie zdobyli stolicę Południowego Song – Linan⁵³ i wzięli do niewoli cesarza Kung Ti. Wraz z upadkiem cesarza Songów większość klasy możnych i pozostałych przy życiu panujących ujawniła tendencje do całkowitego poddania się Mongołom w zamian za zachowanie własnego życia i bogactwa. Ministrowie songowscy: Lu Siu-fu i Czang Szy-czie uratowali dwóch braci cesarza, lecz Czaoszy⁵⁴ – zmarł, mając 11 lat w 1278 r., a Czang Szy-czie – zgi-

⁴⁹ *Historia powszechna...*, op. cit., s. 597.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 598; W. Rodziński, op. cit., s. 239–240.

⁵¹ Shang Jüe, op. cit., s. 366–368; L. Bazyłow, op. cit., s. 127–129; W. Rodziński, op. cit., s. 239–241.

⁵² P. D. Buell, op. cit., s. 53.

⁵³ *Ibidem*, s. 54.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 55.

nał w wieku 9 lat⁵⁵. Był to koniec oporu dynastii Song i jej ostateczny upadek. Pierwszy raz w dziejach całe Chiny zostały opanowane przez najeźdźcę.

Zajęcie Korei

Od 918 r. na Półwyspie Koreańskim władzę w państwie Go-ryeo sprawował ród Wang. Jego północną granicę wyznaczała rzeka Cheongcheon, południową – tereny zdobytej w 938 r. wyspy Jeju, zaś stolicą był odbudowany po walkach wewnętrznych Pyeong-yang. W latach 40. X w. ustanowiono system ekonomiczny nowego państwa, nadano ziemie, których większą część otrzymali za służeni dla jego powstania wojskowi i cywile. Podstawą struktury organizacyjnej państwa była zhierarchizowana monarchia z wpływową arystokracją rodową⁵⁶.

Pierwsze kontakty Mongołów z Koreańczykami przypadały na okres walk mongolsko-dżurdżeńskich, z których próbowali skorzystać rozbici już Kitanowie⁵⁷ przesuwający się pod naciskiem wojsk mongolskich w kierunku Korei. W 1215 r. przekroczyli rzekę Amnok stanowiącą wówczas granicę państwa Go-ryeo. Rzesze kitańskich uciekinierów znalazły się po koreańskiej stronie granicy. W obawie przed rozprzestrzenieniem żywiołu kitańskiego, w 1219 r. Koreańczycy sprzymierzyli się z Mongołami, licząc na ich pomoc w usuwaniu Kitanów na północ, poza granicę państwa. Jednak Mongołowie zażądali uznania zwierzchności i złożenia chanowi hołdu wasalnego oraz płacenia corocznego trybutu. W 1231 r. mongolskie oddziały po raz pierwszy przekroczyły granice Korei i na rozkaz Ugedej-chana podeszły pod mury stolicy, próbując zmusić Koreańczyków do zapłaty trybutu. W trakcie kampanii, na terenach północnej Korei ustanowili swoje dwie jednostki administracyjne zarządzane przez wojsko. Rząd koreański odmówił podporządkowania się mongolskim żądaniom i wraz z dworem oraz całą rodziną królewską przeniósł się na leżącą w pobliżu, na Morzu Żółtym, wyspę Ganghawa. Miejsce to na kolejne 40 lat stało się siedzibą władcy Go-ryeo⁵⁸. Do 1257 r. Mongołowie przeprowadzili sześć kampanii przeciwko Koreańczykom, za każdym razem niszcząc miasta i wsie oraz żądając trybutu i podporządkowania.

Relacje mongolsko-koreańskie zostały ostatecznie uregulowane dopiero, gdy chanem został Kubilaj, a na tronie Go-ryeo zasiadł książę Jeon, wcześniej za-

⁵⁵ Ibidem, s. 56.

⁵⁶ J. P. Rurarz, *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009, s. 158.

⁵⁷ Szerzej na temat podbojów mongolskich państwa Kitanów i Dżurdżenów w: M. T. Mencil, *Ogniwa...*, op. cit.

⁵⁸ S. Turnbull, *Gengish Khan & the Mongol Conquestes 1190 – 1400*, Osprey Publishing Ltd., Osceola 2003, s. 41–43.

kładnik mongolski, który w 1270 r. rozpoczął rządy jako król Wonjong. W tym samym roku rząd Go-ryeo powrócił do Gae-gyeongu, zaś Mongołowie otworzyli w północno-zachodniej części Korei dwa protektoraty ze stolicą w Pyeongyangu⁵⁹. Rozbita i zniszczona Korea ostatecznie stała się wasalem mongolskiej dynastii Yuan panującej w Chinach. Kubilaj jako cesarz Chin realizował politykę wobec wasali zgodnie z chińską tradycją: wymagał od wasala wywiązywania się z jego zobowiązań, lecz w zamian wspierał rządzących w rozwiązywaniu wewnętrznych konfliktów i udzielał pomocy w przypadku agresji zewnętrznej.

Działania przeciwko Japonii i krajom Azji Południowej

W latach 1219 – 1333 Japonią rządili przedstawiciele domu Hodzio, którzy przyjęli tytuł *sikken* (władca). Pod koniec lat 60. XIII w. Japonia stanęła wobec groźby najazdu mongolskiego. W 1268 i 1271 r. Mongołowie wysyłali do Japonii posłów z żądaniem uznania zwierzchniej władzy wielkiego chana, na co *sikkenowie* Hodzio nie reagowali, przystępując jednocześnie do intensywnych przygotowań odparcia ewentualnego ataku⁶⁰.

W 1274 r. Mongołowie przeprowadzili pierwszą kampanię, podczas której z łatwością rozgromili oddziały japońskie osadzone na wyspach Cuszima i Iki. Rządzący tymi wyspami zostali zabici, a wyspy spustoszone. Flota mongolska, do której włączono także jednostki koreańskie, podpłynęła w pobliże wyspy Kiusiu i przystąpiła do bombardowania wybrzeża przy użyciu chińskiego wynalazku – miotaczy ognia. Broniącym się jednostkom japońskim sprzyjały jednak okoliczności: w boju zginął mongolski dowódca – Chińczyk Liu oraz rozpętał się tajfun. Śmierć dowódcy wywołała chaos w szeregach atakujących jednostek, zaś burza zniszczyła większość okrętów. W 1281 r. wyruszyły w kierunku Japonii dwie floty, liczące łącznie ok. 1000 okrętów, na których transportowano 100 tys. armię złożoną z żołnierzy mongolskich, koreańskich i chińskich. Wyprawa okazała się kolejną porażką. Kubilaj zaczął przygotowania do trzeciej kampanii: budowano okręty, przygotowywano broń, gromadzono żywność, rekrutowano żołnierzy. Tym razem jednak do wyprawy nie doszło: niepomyślne efekty działań jednostek mongolskich w Indochinach i rozwój konfliktów między mongolskimi feudałami przyczynił się do zaniechania przygotowań⁶¹.

Japonia oparła się mongolskiej agresji i do czasu II wojny światowej nie pojawił się żaden konkurent, który podjąłby podobne działania. Podbój Indochin uniemożliwił głównie klimat – upały i wilgotność powietrza – nie do zniesienia

⁵⁹ Ibidem, s. 44.

⁶⁰ *Historia powszechna...*, op. cit., s. 619.

⁶¹ Ibidem, s. 620–621; C. Anderessan, *Krótką historia Japonii. Od samurajów do Sony*, przeł. A. Śledzińska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009, s. 50.

dla mongolskich koczowników, a także opór miejscowej ludności, która potrafiła wykorzystać warunki tropikalnej dżungli do walk partyzanckich. Zdziesiątkowana chorobami tropikalnymi i walką podjazdową tubylców armia Kubilaja została zmuszona do zaniechania dalszych działań w tym regionie⁶², niemniej w 1286 r. Indochiny uznały jego zwierzchnictwo, które trwało zaledwie kilka kolejnych lat, do czasu ewakuacji ostatnich oddziałów mongolskich z tego regionu⁶³.

Konsekwencje imperialnej działalności Mongołów w Azji Wschodniej

Kubilaj-chan zmarł w 1294 r. Cesarzem Chin dynastii Yuan był 34 lata. Po jego śmierci postępował upadek rządów mongolskich w Chinach. W 1368 r. rebelia chińskiego ludu obaliła reżim rządzących krótko⁶⁴ następców Kubilaja, którzy okazali się słabymi przywódcami, niezdolnymi do zarządzania tak dużym organizmem państwowym: Temúr (1320 – 1324), Kúlüg (1308 – 1311), Bujantu (1312 – 1320), Geegeen (1320 – 1324), Jusuntemúr (1324 – 1328), Kuszala (1329), Tug Temúr (1329 – 1331), Irinczenbal (1332), Radżibag (1333). Tylko Tegon Temúr rządził 37 lat (1333 – 1370). Był to ostatni z mongolskich cesarzy zasiadający na tronie w Pekinie.

Po klęsce Aryka Bóge głównym konkurentem Kubilaja – pretendentem do tronu – stał się Kajdu, wnuk Ugedeja, syn Kaszina, który w politycznej demagogii zarzucał Kubilajowi nieprzestrzeganie praw ustanowionych przez Czyngis-chana oraz świętych obyczajów i tradycji nomadów, wyrazem czego miało być przeniesienie stolicy z Karakorum do Pekinu, zaś konsekwencją utrata prawa do dziedziczenia po Temudżynie. Kajdu budował swoją armię i przejmował kolejne ziemie. Głównym jego celem było wyparcie Kubilaja z terenów Mongolii i opanowanie dzielnicy Czagatajów. Wspierał go sojusz z władcami Złotej Ordy. Wraz z rozbudową sił i wpływów do Kajdu przystępowali kolejni książęta, a sytuacja stawała się skomplikowana i groźna dla Kubilaja. Wysłał on przeciwko buntownikom armię pod dowództwem swego najlepszego generała – Bajana, który wyparł przeciwników z Mongolii w kierunku północnym i zachodnim. Kajdu był nieustępliwy; tworzył kolejne koalicje i nękał Kubilaja aż do 1288 r., kiedy to dwie wielkie armie, jedna dowodzona przez Kubilaja, druga zaś przez Bajana, rozbiły przeciwników. Ostatecznie Kajdu został pokonany przez następcę Kubilaja – Temúra w kolejnej bitwie pod Karakorum w 1301 r.

⁶² C. P. Fitzgerald, op. cit., s. 416.

⁶³ L. Bazyłow, op. cit., s. 129.

⁶⁴ Baabar, op. cit., s. 77–78.

Armia Kajdu została rozbita, on sam zmarł w czasie odwrotu na skutek odniesionych ran⁶⁵.

Stabilną sytuację w Chinach Mongołowie utrzymywali, prowadząc politykę wewnętrzną zgodnie z zasadą *divide et imperia* (dziel i rządź). Rządzili, dzieląc ludy swego imperium na różne kategorie i umiejętnie podburzając jednych przeciwko drugim, przy czym nie wnosili żadnych pozytywnych elementów kształtujących kulturowo-cywilizacyjną rzeczywistość Państwa Środka. Mongołowie nie ulegali procesowi sinizacji i starali się utrzymać odrębność w stosunku do rdzennej społeczności chińskiej. Głęboko zakorzeniony nomadyzm trudny był do pogodzenia z osiadłym trybem życia kultury stojącej na wyższym poziomie rozwoju. Mongolia nie zyskała wiele na połączeniu terytorialnym z Chinami. Władcy mongolscy pochłonięci sprawami chińskimi niewiele zainteresowania poświęcali problemom jej rozwoju, zaś wysokie koszty utrzymania armii przyczyniały się do permanentnego drenowania rodzimego kapitału. Mongolia nie przejęła z Chin wzorców rozwiniętego rolnictwa, pozostając przez kolejne wieki przy tradycyjnej hodowli pasterskiej⁶⁶.

Podboje mongolskie w Chinach spowodowały istotny kryzys demograficzny. Przed inwazją liczba ludności w państwie Songów wynosiła ok. 100 mln, zaś w 1290 r. zaledwie 59 mln⁶⁷. W wyniku działań armii mongolskich na północnych obszarach Chin miały miejsce migracje ludności w kierunku południowym, w okolice rzeki Yangze. Olbrzymie obszary ziemi uprawnej zostały wyniszczone i przekształcone w pastwiska. Północ kraju, która do czasów dynastii Tang była spichlerzem państwa i centrum kulturowo-cywilizacyjnym chińskiego społeczeństwa, stopniowo traciła znaczenie. Południe Chin przejmowało ciężar wyżywienia mieszkańców i rolę centralnego ośrodka kulturalnego i handlowego. Najbardziej wpływowi i wykształceni mieszkańcy północnych prowincji uciekali na południe, tym samym zarysował się ostry podział między północą a południem kraju. Do czasów najazdów koczowników z północy, pod rządami dynastii Tang i Północnych Song, południe Chin było obszarem ekspansji i postępującej kolonizacji, a ośrodek władzy, kultury, gospodarki i inteligencji koncentrował się na północy, w dolinie Huanghe. Sytuację zmieniły najazdy nomadów; północ została zrujnowana, zaś wzrosło zaludnienie i znaczenie południa. Do czasów współczesnych to właśnie południe koncentruje większość potencjału gospodarczego i kulturowego Chin. Większość potomków rodów zamieszkujących dawniej w Chinach Północnych można odnaleźć

⁶⁵ S. Kałużyński, op. cit., s. 53–54;

⁶⁶ L. Bazyłow, op. cit., s. 136.

⁶⁷ C. P. Fitzgerald, op. cit., s. 418.

w południowych prowincjach, co wynika z ich migracji w okresie najazdów mongolskich⁶⁸.

Rozbijaniu chińskiego oporu i umocnieniu mongolskich rządów w Chinach służyć miał podział ludności wszystkich narodowości na cztery kategorie:

- Mongołowie uznawani za najszlachetniejszą grupę etniczno-społeczną;
- Se-mu – koczownicze plemiona niechińskie;
- Chińczycy z północy, Kitanowie, Dżurdzenowie, Koreańczycy i inni;
- Chińczycy z terenów Południowych Song – najniższa kategoria⁶⁹.

W konsekwencji takiego podziału Mongołowie dominowali zarówno w obszarze wojskowym, jak też w instytucjach administracji państwowej. Główne stanowiska związane z działalnością polityczną zajmowali ci spośród nich, którzy często utrzymywali buddyjskich lub ujgurskich doradców. Chińczycy otrzymywali te stanowiska w administracji, które wymagały stosowania przepisów i zasad konfucjańskich, lecz nie powodowały politycznych konsekwencji. Nie wolno im było posiadać żadnej broni, zaś za przestępstwa karani byli zdecydowanie surowiej niż Mongołowie. Ścisłe przestrzegano zakazu małżeństw mieszanych⁷⁰. Chińczycy, poza wyjątkami, nie piastowali wyższych stanowisk w urzędach administracyjnych, nie mieli prawa działać w instytucjach wojskowych. Władze lokalne podlegały kontroli cenzora, który zwykle był Mongołem, rzadziej pochodził z Se-mu⁷¹.

Powszechnie stosowany był zakaz zgromadzeń, nawet w celach religijnych, a przez długi czas od założenia państwa Yuan zakaz ten dotyczył także rynków i uprawniania handlu. W nocy obowiązywał stan wyjątkowy. W celu inwigilacji ludności wprowadzono system „grup wiejskich”: 20 rodzin tworzyło jedną grupę, na czele której zawsze stał Mongoł. Zarazem przywódcy tych grup byli okrutnymi ciemiężcami⁷².

Administracja mongolska nie cieszyła się sympatią wśród rdzennych Chińczyków. Jej pracownicy byli na ogół skorumpowani i bezlitośni. Stosowali terror i grabili ludność. Mongołowie dużą przychylnością darzyli buddyjskich mnichów, a w szczególności tybetańskich lamów. Kapłani ci byli zwolnieni z obowiązków podatkowych, ich kościoły obdarowywano ziemią, fundowano

⁶⁸ Ibidem, s. 442.

⁶⁹ Szang Jűe, op. cit., s. 370.

⁷⁰ W. S. Morton, Ch. M. Lewis, *Chiny. Historia i kultura*, przeł. B. S. Zemanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 137–138.

⁷¹ P. D. Buell, op. cit., s. 84.

⁷² Ibidem, s. 370–371.

świątynie. Korupcja w administracji była tak ogromna, że za panowania następcy Kubilaj-chana za przekupstwo ukarano ok. 18 tys. urzędników⁷³.

Kubilaj-chan szczególnie upodobał sobie buddyzm tybetański (tantryczny). Wykazywał jednak liberalizm wobec innych wyznań. Prawdopodobnie przyczyniła się do tego jego matka Sorkaktani, która była chrześcijanką wyznania nestoriańskiego. W 1289 r. chan wydał dekret zezwalający na budowę pierwszego kościoła katolickiego w Chinach Północnych⁷⁴.

Stolicą cesarstwa Yuan Kubilaj-chan ustanowił Pekin, który znacznie rozbudował. Współczesne Miasto Cesarskie powstało za rządów Kubilaja, zaś kolejna dynastia Ming budowała już na yuańskich podstawach. Budownictwo Mongołów cechował przepych, umiłowanie bogactwa, monumentalność i splendor⁷⁵. Wielkie miasto wymagało olbrzymich dostaw żywności, której północ kraju już nie produkowała. Konieczny był rozwój transportu i komunikacji, także do celów militarnych i wymiany gospodarczo-kulturalnej. W ostatnich latach rządów Kubilaja wybudowano kanały Jueit'ungho (obecnie istniejący jeszcze kanał od Tungpingu w prowincji Szantung do Linczing) i T'unghueiho (od Tatu do T'ungczou). Zakończono ostatecznie budowę Wielkiego Kanału (Tajúnho) łączącego Północ z Południem. Wielkie ilości zboża z południa transportowano na północ rzeką Yangze i następnie morzem. Centralnej administracji państwowej podlegał także handel zamorski. Importowano głównie biżuterię, wonności i inne przedmioty zbytku przeznaczone dla mongolskiej arystokracji. Wywożono z kraju wyrobu ze złota, srebra, miedzi, żelaza, a także niewolników⁷⁶. W gospodarce i ekonomii Mongołowie byli otwarci na kontakty z innymi regionami świata. Olbrzymie karawany przemierzały Jedwabny Szlak, rozwijał się handel drogą morską, a średniowieczna Europa mogła poznać „równoległy świat” dotychczas nieznany lub będący przedmiotem legend i mitów. W pierwszej połowie XIV w. z Europy do Chin wyruszyły misje dyplomatyczne, z których dziewięć dotarło na dwór chana⁷⁷. W odwrotnym kierunku powędrowało ich co najmniej 15. Do Europy dotarły z Chin wynalazki i wartości o znaczeniu przełomowym dla późniejszej historii świata, m.in. proch, kompas, druk oraz wiedza medyczna, nowe prądy w malarstwie i projektowaniu, a nawet karty do gry. W niedługim czasie w Europie zapanowała „moda na Chiny”.

Pomimo podboju mongolskiego kultura chińska rozwijała się nadal. W filozofii i literaturze propagowano poglądy Zhu Xi, który kładł nacisk na moralne

⁷³ C. P. Fitzgerald, op. cit., s. 418.

⁷⁴ Baabar, op. cit., s. 72.

⁷⁵ W. Rodziński, op. cit., s. 266.

⁷⁶ Szang Júe, op. cit., s. 379.

⁷⁷ W. S. Morton, Ch. M. Lewis, op. cit., s. 138.

samosdoskonalenie człowieka jako fundament ładu społecznego i dobrych rządów, zaś zwolennicy innego neokonfucjańskiego filozofa Xiangshanga propagowali kontemplację bardziej zorientowaną na własne wnętrze. Wraz z tymi kierunkami powstała szkoła sztuki rządzenia państwem głosząca pragmatyczny stosunek do instytucji politycznych. Obie te szkoły myślenia moralnego i utilitarnego podkreślały cnotę lojalności, nie tyle wobec określonej dynastii, ile wobec drogi konfucjańskiej. W epoce Yuan rozwinęły się także teorie prawa jako antidotum na arbitralne rządy⁷⁸. W wyniku rozwijających się wpływów neokonfucjańskich, w 1315 r. Mongołowie przywrócili system egzaminów na urzędników administracji państwowej, a w ostatnich dziesięcioleciach panowania dynastii Yuan konfucjańskie metody zarządzania państwem były już powszechnie stosowane⁷⁹.

Z filozofii czerpały także inne kierunki, m.in. literatura, sztuka teatralna, malarstwo. Teatr przedstawiał realistyczne treści z życia narodu podbudowane koncepcjami ideologicznymi i etosem patriotyzmu⁸⁰. Powstawały powieści i dramaty skonstruowane na przekazach ludowych, a ich upowszechnianiu sprzyjał rozwój sztuki drukarskiej, która w tym czasie osiągnęła w Chinach bardzo wysoki poziom. Do najbardziej znanych należą dwie powieści historyczne: *Opowieści znad brzegów rzek (Szuj-hu szuan)* i *Dzieje trzech królestw (San-kuo czy jen-i)*. Przedstawiają one bohaterów odważnych, walczących ze zdradą i podstępem, broniących lud przed tyranami. Tematem *Opowieści znad brzegów rzek* jest walka przeciwko tyranii jednego z cesarzy z dynastii Song. Bohaterami powieści *Dzieje trzech królestw* są znane osobistości z czasów, które nastąpiły bezpośrednio po upadku cesarstwa Han⁸¹. W ciężkich czasach jarzma mongolskiego dzieła te były źródłem natchnienia dla Chińczyków opierających się obcemu reżimowi, zaś sztuki sceniczne łączące partie śpiewane z recytowaniem i tańcem stały się do dziś popularną w Chinach rozrywką⁸².

W dziedzinie nauk przyrodniczych najwybitniejszym uczonym okresu yuanowskiego był Kuo Szou-czing, który specjalizował się w kalendarzach astronomicznych i inżynierii infrastruktury nawadniającej. Wyliczył on, że jeden rok jest równy 365,2425 dniom, co od stanu faktycznego różni się zaledwie o 26 s. (Jest to prawie identyczne z używanym obecnie na całym świecie kalendarzem gregoriańskim). Kalendarz ten zaczęto stosować w Chinach,

⁷⁸ Ibidem, s. 113–114.

⁷⁹ J. K. Fairbank, *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, przeł. T. Lechowska, Z. Słupski, Wydawnictwo Marabut, Warszawa – Gdańsk 2003, s. 112–113.

⁸⁰ Szang Jüe, op. cit., s. 380.

⁸¹ *Historia powszechna...*, op. cit., s. 608–609.

⁸² W. S. Morton, Ch. M. Lewis, op. cit., s. 141.

w 1281 r. (300 lat przed wprowadzeniem kalendarza gregoriańskiego w Europie) i używano go przez ok. 400 lat, do początków mandżurskiej dynastii Qing⁸³.

Na szybki rozkład imperium mongolskiego na Dalekim Wschodzie wpłynęły zarówno czynniki wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Przy ówczesnym stanie rozwoju społeczeństwa oraz aparatu państwowego, w połączeniu z nomadyczną kulturą Mongołów, ujawniały się problemy związane z utrzymaniem jedności państwa obejmującego tak ogromny obszar i jednoczący tak wiele kultur. Poszczególnych dzielnic nie łączyły czynniki kulturowo-cywilizacyjne, pozostawały spójne tak długo, jak długo władcy zdolni byli siłą oddziaływać na społeczeństwo. Władza centralna nie była w stanie wytworzyć ani narzucić łączących je więzi. Wraz ze słabnięciem ośrodka centralnego rozwijały się dążenia władców dzielnicowych do uzyskania samodzielności. Ucisk ludności Chin przybrał rozmiary powodujące reakcję i powszechny opór, który stopniowo jednoczył wyzyskiwane grupy społeczne, poza wielkimi obszarnikami utrzymującymi współpracę z mongolskimi przywódcami. Opór przeradzał się w ruchy powstańcze.

Kluczową rolę w organizowaniu powstań chłopskich odegrały tajne stowarzyszenia, a zwłaszcza Biały Lotos założony w pierwszej połowie XII w. (niektóre źródła wskazują na jego powstanie na początku IV w. jako odłamu buddyjskiego kultu T'ien T'ai). Poza kultem buddyjskim sekta propagowała również idee współpracy i pomocy wzajemnej oraz troski o potrzeby i dobra ludności. Drugim stowarzyszeniem była sekta Białej Chmury prawdopodobnie pochodzenia manichejskiego. Na początku XIV w. obydwa stowarzyszenia połączyły się w jedną sektę, przyjmując nazwę Biały Lotos. Rozpoczęto działalność przeciwko Mongołom⁸⁴. Pierwsze rozruchy chłopskie nastąpiły już w latach 20. XIV w. W 1351 r. Huanghe przerwała wały i doszło do poważnych powodzi. Zmusiło to Mongołów do podjęcia prac związanych z odtworzeniem umocnień, a do robót zapędzono przymusowo ok. 150 tys. chłopów nadzorowanych przez ok. 20 tys. żołnierzy. Ogromne zgromadzenie ludzi sprzyjało organizacji rebelii, co wykorzystali członkowie Białego Lotosu; powstały ruch przybrał nazwę Czerwonych Turbanów⁸⁵.

W krótkim czasie buntownicy zajęli sąsiednie prowincje: Hebei, Shandong i Anhui, a utworzona przez Czerwone Turbany armia osiągnęła liczebność 100 tys. bojowników. Ukształtowany w tym czasie ruch miał charakter raczej społeczny niż narodowy; zbuntowani chłopcy walczyli zarówno z obcym najeźdźcą,

⁸³ Szang Júe, op. cit., s. 380.

⁸⁴ W. Rodziński, op. cit., s. 271.

⁸⁵ Szang Júe, op. cit., s. 388.

jak też chińską *gentry* wykorzystującą panujące warunki dla własnych korzyści i przyłączającą się do działalności mongolskiej. Także wewnątrz ruchu Czerwonych Turbanów trwała walka o przywództwo, co zdecydowanie osłabiło siłę oddziaływania i zdolność prowadzenia walki. W 1362 r., w obliczu zagrożenia ze strony buntowników, lokalne *gentry* wyposażyło na własny koszt oddziały zbrojnych. Połączone z wojskami mongolskimi zdecydowanie rozprawiły się one z oddziałami Czerwonych Turbanów w Chinach Północnych⁸⁶.

W tym czasie w Chinach Południowych rozpoczął działalność opozycyjną Zhu Yuanzhang (1328 – 1398), późniejszy założyciel dynastii Ming, który w 1368 r. wraz z ogłoszeniem się nowym cesarzem przyjął imię Hongwu⁸⁷. Zhu ujawniał wybitne zdolności przywódcze i szybko został liderem armii chłopskiej, do której stopniowo wchodził także wychodźcy z *gentry* oraz ziomkowie z jego rodzinnych okolic. Ponieważ Zhu pochodził z rodziny chłopskiej, rozumiał potrzeby prostego ludu. Podejmował działania, wzorując się na Liu Bangu z dynastii Han, dzięki czemu przyciągał rzesze zwolenników wszystkich warstw społecznych, otwierając sobie drogę do obalenia Yunaów i przejęcia tronu. W 1356 r. armia Zhu zdobyła Nankin, zaś w latach 1363 – 1367 kontrolował on już większą część prowincji Anhui, Henan, Hubei i Jiangxi, a w następnej kolejności Jangsu i Zhejiang, dzięki czemu mógł podjąć działania w pozostałych prowincjach Chin Południowych. W 1367 r. licząca 250 tys. żołnierzy armia Zhu ruszyła na podbój Pekinu, który padł w kolejnym roku, zaś mongolski cesarz Tegoń Temür uciekł na północ, poza granicę wyznaczoną Wielkim Murem⁸⁸. Zgodnie z konfucjańską zasadą nowy władca mógł przyjąć „mandat Nieba”.

Tegoń Temür wierzył w odzyskanie swego imperium. Uciekając z Pekinu, nie udał się do Karakorum, lecz osiadł w mieście Ingcz’ang i ogłosił ustanowienie Północnego Królestwa Yuan. Przed śmiercią, w 1370 r. Temür abdykował i przekazał tron synowi Ajuuszridarowi, licząc na to, że uda mu się odzyskać Dajdu (Pekin). Jednakże w tym samym roku armia Mingów przystąpiła do kampanii przeciwko Mongołom, wypychając ich dalej na północ. Ajuuszridar wycofał się do Karakorum, które na powrót stało się stolicą. W 1372 r. Chińczycy ponownie najechali Mongołów, a ci osiem lat później ulegli chińskiemu naciskowi. Karakorum zostało zburzone. W 1388 r. zmarł Tegoń Temür – ostatni chan Mongolii. Imperium Kubilaja rozpadło się na sześć *túmenów*

⁸⁶ W. Rodziński, op. cit., s. 273–374.

⁸⁷ W. S. Morton, Ch. M. Lewis, op. cit., s. 142.

⁸⁸ R. Findlay, M. Lundhal, *The First Globalization Episode: The Creation of the Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan*, http://www.netlinguae.com.br/adm/arquivos/mongol_empire.pdf (dostęp: 20.06.2016).

Mongołów (wschodnich) i cztery *tümeny* Ojratów (zachodnich)⁸⁹, wracając do stanu wyjściowego, jaki osiągnął Czyngis-chan przed rozpoczęciem podbojów.

Mongołowie odcisnęli silne piętno na systemie stosunków społecznych, zwłaszcza na relacjach rządzący – rządzeni. Władcy Mingów i ich następcy kontynuowali brutalne formy sprawowania władzy, lekceważąc charakterystyczne dla Songów i Tangów cechy wynikające z powszechnego humanitaryzmu i pacyfizmu. Okres rządów mongolskich przyczynił się do wyrównywania poziomu rozwoju, jaki dzielił cywilizację chińską i europejską. Pod rządami dynastii Ming chińska cywilizacja po raz pierwszy zaczęła nie nadążać za postępem, którego doświadczały państwa Europy. Jeszcze w czasie, gdy Marco Polo wrócił do Europy i przekazywał wieści o wspaniałym chińskim świecie, cywilizacja Dalekiego Wschodu stała pod każdym względem na wyższym poziomie, ale w chwili upadku Mingów, w 1644 r. Europa odrobiła zaległości i prężnie się rozwijała, zwłaszcza w dziedzinie nawigacji, nauki i znajomości innych części świata. Do tego postępu z pewnością przyczynił się mongolski liberalizm polityczny i handlowy okresu yuańskiego, umożliwiający przepływ myśli i dorobku naukowo-intelektualnego ze Wschodu na Zachód.

Bibliografia

- Anderessan C., *Krótką historia Japonii. Od samurajów do Sony*, przeł. A. Śledzińska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.
- Baabar, *Dzieje Mongolii*, przeł. S. Godziński, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006.
- Bazyłow L., *Historia Mongolii*, Narodowy Zakład imienia Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1981.
- Bergereen L., *Marco Polo. Od Wenecji do Xanadu*, przeł. M. Dziurosz, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2008.
- Buell P. D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press Inc., Lanham, Maryland, and Oxford 2003.
- di Piano Carpini J., *Historia Mongołów*, [w:] *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a Świat Mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongołów*, red. J. Strzelczyk, Wydawnictwo ABOS, Poznań 1993.
- Fairbank J. K., *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, przeł. T. Lechowska, Z. Słupski, Dom Wydawniczy Bellona, Wydawnictwo Marabut, Warszawa – Gdańsk 2003.
- Fitzgerald C. P., *Chiny. Zarys historii kultury*, przeł. A. Bagdanski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1974.

⁸⁹ Baabar, op. cit., s. 78–79.

- Historia powszechna*, t. III, oprac. zbior., Książka i Wiedza, Warszawa 1966.
- Kałużyński S., *Dawni Mongołowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
- Man J., *Czyngis-chan. Życie, śmierć i zmartwychwstanie*, przeł. K. P. Chojnaccy, A. Weseli-Ginter, Wydawnictwo Amber, Warszawa 2006.
- Man J., *Kubilaj-chan. Władca największego imperium w dziejach*, przeł. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Wydawnictwo Amber, Warszawa 2006.
- Marco Polo, *Opisanie świata*, Wydawnictwo WAB, Warszawa 2010.
- Mathex J., *Wielkie cywilizacje. Rozkwit i upadek imperiów*, przeł. G. Majcher, M. Żurowska, Świat Książki, Warszawa 2008.
- Mencil M. T., *Nomadowie w przestrzeni mongolskiej*, „Zeszyty Naukowe” 2015, nr 13, seria „Cywilizacja i Polityka”.
- Mencil M. T., *Ogniwa umacniania imperium mongolskiego w XII i XIII wieku*, „Studia Orientalne” 2016, nr 1(9).
- Mirza Muhammad Haidar Dughlát, *A History of the Moghuls of Central Asia: The Tarikh-iRashidi*, Cosimo Classic, New York 2008.
- Morton S. W., Lewis Ch. M., *Chiny. Historia i kultura*, przeł. B. S. Zemanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
- Rurarz J. P., *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.
- Strzelczyk J., *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a Świat Mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongołów*, Wydawnictwo ABOS, Poznań 1993.
- Szang Jüe, *Dzieje Chin. Zarys*, przeł. W. Rodziński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1960.
- Tajna historia Mongołów. Anonimowa kronika mongolska z XIII w.*, przeł. S. Kałużyński, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970.
- Turnbull S., *Gengish Khan & the Mongol Conquestes 1190 – 1400*, Osprey Publishing Ltd., Osceola 2003.
- Wilhelm z Rubruk, *Opis podróży*, przeł. M. Olszewski, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007.

Netografia

- Findlay R., Lundhal M., *The First Globalization Episode: The Creation of the Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan*, http://www.netlinguae.com.br/adm/arquivos/mongol_empire.pdf (dostęp: 20.06.2016).
- The Mongol Empire*, http://www.allempires.com/article/?q=The_Mongol_Empire (dostęp: 9.06.2016).

Summary

The expansion of the Mongols in East Asia after the Genghis Khan's death. The determinants and the consequences

In the period after the death of Genghis Khan, Mongolia continued to rapidly expand the Empire, also towards the east and the west, covering the great sites of the Chinese Song State. However, the Mongols were not able to keep power in the region, and after approx. 100 years, they were deprived of the land by consolidated movements, which were the basis of another Chinese ruling dynasty – Ming. During the reign of the Mongols in China, social and economic stagnation occurred, and the invaders' activity resulted mainly in decreasing the manufacturing potential achieved by previous leaders of the Tang and Song dynasty. The Mongols developed international trade and allowed to occur other religions on the managed areas, so that the Chinese civilization advances could be taken over by the European civilization, contributing to development progress. However, the fall of the Yuan dynasty was only a matter of time. Internal conflict of interest between the Genghis dynasties, a huge area of the Empire and the variety of cultural and civilization of peoples residing within its borders contributed to tensions, exploding the creation of the Red Turbans. The nomadic culture of the Mongols was not able to adapt standards to enable management of the population, which adopted a settled lifestyle.

keywords: cultural and civilization transformation, Kubilai Khan, peasant movements, rebellion of Red Turbans, the empire of the Yuan Dynasty, the Ming dynasty

słowa kluczowe: dynastia Ming, Kubilaj Han, imperium dynastii Yuan, rebelia Czerwonych Turbańczyków, transformacja kulturowa i cywilizacyjna, ruchy chłopskie